

Олександр Шишко (м. Одеса)

Кампанія походу на куркуля в Одеській губернії у 1920 році: організаційні, пропагандистські та репресивні аспекти

У статті розглянуто комплекс заходів організаційного, пропагандистського та репресивного характеру вжитих більшовицькою владою задля перенесення класової боротьби на село з метою ліквідації куркульства, яке активно протидіяло політиці «воєнного комунізму».

Ключові слова: «похід на куркуля», продрозкладка, губревком, губбюро.

Олександр Шишко

Кампания похода на кулака в Одесской губернии в 1920 году: организационные, пропагандистские и репрессивные аспекты

В статье проанализировано комплекс мер организационного, пропагандистского и репрессивного характера, которые были задействованы большевистской властью с тем, чтобы привести классовую борьбу в село с целью ликвидации кулачества, которое активно противостояло политике «военного коммунизма».

Ключевые слова: «поход на кулака», продрозверстка, губревком, губбюро.

OleksandrShyshko

The campaign against the kulaks in the Odessa province in 1920: organizational, propaganda and repressive prerequisites

The article analyses the organisational, propagandist and repressive campaign “the Assault on Kurkul”. This campaign had to ensure the provision of food to 5-million strong army and the working population of the cities, that had to ensure the victory of proletarian revolution, not only within the borders of the Soviet republics, but also throughout Europe. In order to confiscate grain from kurkuls, the Bolshevik authorities represented by the Hubernski Revolutionary Committee and hubernski bureau of CP(b)U had sent to districts of the Odessa Hubernia workers’ food squads, who were helped by the squads of the Forces of the Internal Security that had been redeployed from Russia specifically for this purpose.

Simultaneously, the press began a propagandist campaign, that aimed at inflaming civil war in the villages and assertion of the dictatorship of the most poor peasantry. At the same time ‘kurkuls’ were declared enemies and had to be exterminated in the same way city bourgeoisie was liquidated. For this purpose, the visiting sessions of the Revolutionary Military Tribunal, that had a right to decide on the capital punishment and imprisonment in a concentration camp. In response to the repressive policy an-anti-Bolshevik peasant insurgency movement started to unfold.

Key words: "Assaulting Kulak", Prodravverstka, Gubrevkom, Gubbureau.

Не дивлячись на те, що більшовики свою владу називали робітничо-селянською, до українського селянства вони ставилися з підозрою і недовірою. Їхні пропагандисти на середину літа 1920 р. змушені були констатувати, що «соціальна боротьба ще не торкнулась убогих хатин селян-бідняків», а на селі панує «куркульське царство», яке продовжує «пригноблювати бідняків, безмилосердно експлуатуючи їхню працю». Така турбота про бідняків була продиктована необхідністю забезпечити продовольством «непереможну Червону армію, яка нині бореться з буржуазією всього світу і перемагає її на всіх фронтах» та робітничі маси міста. Для цього на селі необхідно було мати союзника, яким, за думом більшовиків, могло бути лише найбідніше селянство, яке разом з робітниками мало повести рішучу боротьбу з куркульством.

Підсумком такої політики більшовицької влади став селянський опір «в аграрному й продовольчому питаннях» [1], який став визначальним у стосунках між українським селянством і цією владою. В той же час актуальною залишається теза, яка була висловлена авторами монографії «Повстансько-партизанський рух на Півдні України в 1917-1944 рр.» про те, що подальшого вирішення потребують «наукові проблеми, пов'язані з вивченням причин повстанського руху, його соціальної бази, дійсних масштабів, встановленням чіткої періодизації, характерних рис і ознак» [2]. Та найважливішим тут є те, що виконати це завдання буде складно «без врахування і докладного дослідження суті, форм і методів політичних репресій, що здійснювалися більшовиками заради утвердження і зміцнення їх влади в українському селі» [3].

Однією з малодосліджених сторінок історії українського селянства на Півдні України залишається період другої половини 1920 р., коли більшовицькою владою, саме більшовицькою, бо Одеська рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів та її виконком проіснували лише два місяці у 1920 р., було розгорнуто кампанію «натиску на куркуля» або «походу на куркуля», яка розпочалася у серпні. Автори дослідження історії Одеської партійної (звичайно комуністичної) організації не оминули цієї сторінки своєї історії, стисло виклавши хід проведення цієї кампанії, зробивши наголос на її завданнях. Серед цих завдань було вказано на необхідність позбавлення «куркулів еконо-

мічної сили, за допомогою якої вони гнобили бідноту», а тому потрібно було у них відібрати «хліб та інвентар, вилучити зброю, вигнати їх із сільських Рад, кооперативів, укріпити опору Радянської влади на селі в особі комітетів незаможних селян». Не забули автори цього видання згадати й меншовиків, які виступили проти кампанії «натиску на куркуля», тому що «не бачили класової боротьби на селі, заперечували керівну роль робітничого класу і стояли на позиціях збереження куркульського господарства» [4]. Єдине, що вони забули згадати, так це масовий терор, який став невід'ємною частиною політики більшовиків щодо українського селянства. Отже, метою цієї статті є спроба розглянути заходи організаційного, пропагандистського та репресивного характеру більшовицької влади під час підготовки до проведення кампанії «походу на куркуля».

На сотнях сторінок чотирьохтомного документального видання «Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939» міститься інформація губернських надзвичайних комісій (губНК) до Всеросійської надзвичайної комісії (ВНК) про чисельні селянські повстання. Якщо у першій половині 1920 р. ці повідомлення стосувалися переважно російських губерній, то у другій його половині різко зростає масив інформації з України. Так, скажімо, у звіті Саратовської губНК центральному апарату ВНК на початку січня 1920 року наголошувалось, що селянин за своєю психологією є матеріалістом і як «дрібний власник дорожить кожним фунтом збіжжя», а продзагони безжально вимітають все до зернини і «навіть бувають випадки, коли вони беруть з заручники тих селян, які вже виконали розкладку» [5].

Такі дії продзагонів не були самочинними чи спонтанними, вони були освячені нормативними актами найвищого рівня. Ще у квітні 1918 р. радянський уряд прийняв декілька декретів, які регламентували процедуру вилучення продовольства у селян. У цих декретах мова, зокрема, йшла про надання повноважень профспілкам, заводським комітетам, міським та повітовим радам організовувати продовольчі загони з числа «безумовно чесних та відданих справі революції робітників та найбідніших селян» для направлення їх до хліборобських губерній з тим, щоб «добути хліб за твердими цінами або за рахунок вилучення його у куркулів» [6].

У лютому 1920 р. Одеська губернія була окупована Червоною армією, яка на своїх багнетах знову принесла політику «воєнного комунізму», а значить і продрозкладку, яка, в свою чергу, провокувала селян на виступи проти радянської влади. Відповідно до «Закону про хлібну розкладку», який був підписаний 26 лютого 1920 р. головою Раднаркому УСРР Х. Раковським та наркомпродом М. Владимировим, для України продрозкладку було затверджено в обсязі 160 млн пудів. Найбільший тягар припадав на хлібовиробні південні губернії, зокрема Одеська губернія мала до початку липня зібрати 17 млн пудів. Але в Україні продрозкладка за першу половину року була зірвана. Селяни не поспішали здавати державі свою продукцію, а у самої влади тільки розпочався процес формування власного апарату, який не міг впливати на село силовими методами [7].

Крім цього, навесні 1920 р. на селі здійснювалась радикальна аграрна реформа на основі «Закону про землю», який був затверджений 5 лютого 1920 р. Всеукраїнським революційним комітетом, згідно якого вся поміщицька земля надходила у зрівняльний розподіл між селянами [8]. Цей закон цілком влаштовував більшість селян, тому вони ще в цей час підтримували радянську владу.

Таким чином, навесні 1920 р. селянський повстанський рух в Одеській губернії, на відміну від Київської та Катеринославської, не набув ще значних масштабів. Особливий відділ Південно-Західного фронту у своєму звіті за квітень місяць навів лише один епізод пов'язаний із захопленням м. Вознесенська загоном (в оригіналі бандою) у кількості 2500 багнетів та 700 шабель [9]. Керівником цього загону було названо Ю. Тютюнника, а значить мова йшла не про місцевий селянський рух, а про захоплення цього міста армією УНР під час Першого зимового походу.

У той же час на початку червня особливий відділ Південно-Західного фронту у своєму звіті до ВНК передбачав, що «наступна хвиля партизанщини розпочнеться із середини липня, коли збір нового врожаю увійде в активну фазу». У зв'язку з цим цей відділ сам перед собою ставив завдання «активно підготуватися до цього періоду», тому що «тільки правильними воєнними діями можна придушити на Україні партизанщину» [10].

Виконання цього завдання розпочалося вже 23 квітня, коли було прийнято положення про організацію Управління тилу Південно-Західного фронту, відповідно до якого в губерніях створювалися управління начальників губернських дільниць тилу, у повітах – комендатури, на які й покладалося завдання боротьби з повстанцями. Начальником тилу цього фронту спочатку був керівник Центрального управління надзвичайних комісій України (за російським скороченням – Цупчрезкому) В. Манцев, а з травня 1920 р. цю посаду обіймав Ф. Дзержинський, відряджений до України ЦК РКП(б) для придушення антибільшовицьких заколотів [11].

Шостого червня війська барона П. Врангеля почали наступ й оволоділи Північною Таврією, вийшовши на лінію Херсон-Нікополь-Бердянськ. У зв'язку з цим в Одеській губернії з 13 червня було запроваджено облоговий стан, хоча телеграма Революційної Військової Ради (РВР) Південно-Західного фронту про це рішення була отримана в Одесі ще 6 червня. У цій телеграмі також йшла мова про створення Революційного комітету, головою якого було призначено представника РВР А. Борчанінова, а до його складу увійшли голова Губвиконкому П. Кін, голова губНК С. Реденс, начальник Одеського гарнізону Фіалковський та член губпарткому без вказівки прізвища [12]. Вже 15 червня на засіданні Одеського губревкому було прийнято рішення про те, що «Виконком як вищий орган влади в Одеській губернії припиняє свою діяльність і передає всю повноту влади Ревкому згідно постанови РВР Південно-Західного фронту, але продовжує своє існування як найбільш дієвий помічник Ревкому» [13].

Крім цього, розглянувши 23 червня на своєму засіданні стан справ у Ананьївському та Одеському повітах, губревком прийняв рішення про розпуск Ананьївського повітового виконкому та призначення ревкому у складі його голови Грохотова, завідувача відділом управління Шавленка та заступника повітового продкомітету Аносова. В Одеському повіті виконком на чолі з Соколовим залишався, але він ставав відповідальним перед губревкомом. В обох повітах «куркульські волосні виконкоми» розпускалися, через те, що не виконували розпоряджень радянської влади, а їхні голови мали бути передані до суду Ревтрибуналу. На їх місце призначались ревкоми з представників «найбіднішого

селянства». Та найголовнішим було те, що ці органи влади мали «встановити революційний порядок, забезпечити проведення продовольчої розкладки, зайнятися розшаруванням села, створюючи Комітети незаможних селян (КНС), та повести боротьбу з бандитизмом та контрреволюцією» [14].

У цей час відбувався процес приєднання Первомайського повіту до Одеської губернії. Відповідно Одеський губревком 30 червня прийняв рішення про призначення складу Первомайського ревкому, до якого увійшли Рубан (голова), Кельмансон та Громницький. Первомайському ревкому, а також Тираспольському ревкому, на цьому засіданні губревкому ставилися такі ж завдання, що й двом попереднім [15]. Таким чином, на кінець червня у 4-х повітах Одеської губернії були ліквідовані волосні виконкоми та призначені волосні ревкоми, так само ревкоми були призначені у 3-х повітах.

Для вирішення завдань, які були поставлені перед цими органами влади, необхідна була військова підтримка. Саме для цього у червні до Одеської губернії додатково було направлено бригаду військ внутрішньої охорони (ВОХР). Першого липня в Одесі відбулась 1-а безпартійна широка бригадна конференція цих військ, на яку було направлено 115 делегатів. У своєму вітальному слові під час відкриття цієї конференції член губревкому І. Клименко, зокрема, заявив, що «перед військами внутрішньої охорони лежить важливе завдання оздоровити тил», що саме вони «повинні явити ту озброєну й дисципліновану силу, опираючись на яку губревком здійснить проведення розкладки, роззброєння куркулів й переобрання волосних і сільських виконкомів, замість яких будуть створені ревкоми». У свою чергу член президії Смирнов заявив, що «всі червоноармійці, які прибули з Півночі до Одеси з метою внутрішньої охорони, задоволені тим, як їх тут зустріли, а тому вони, як і на Півночі, зметуть в Одесі всю буржуазію». Бійці ВОХРу могли бути задоволені ще й тому, що їм згідно рішення Одеського губревкому було передано частину майна, яке перед цим було відібране у жителів міста під час кампанії з «вилучення надлишків у буржуазії» [16]. Інший член президії, Павлов, до цього додав, що «червоноармійці бригади прибули до Одеси для остаточного й безповоротного закріплення радянської влади й розшарування села». До речі,

війська ВОХР мали власну юрисдикцію, вироки їхнього Воєнно-Революційного трибуналу виносились «іменем Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки» [17].

Резолюція, яка була прийнята в перший день роботи конференції, закликала до рішучої боротьби з «куркульським елементом села, який свідомо ховає свій хліб і не віддає його робітничо-селянській владі». Під час обговорення земельного питання, на підступну роль куркульства в Україні, яке, «маючи колосальні ресурси, прагне за будь-яку ціну нашкодити радянській владі», вказав у своєму виступі й завідувач губземвідділом О. Трилський.

Традиційно для того часу різного роду резолюції закінчувалися гаслом «Хай живе світова революція!». Так само учасники цієї конференції, голосуючи за резолюцію конференції військ ВОХР, заявляли що «на нас, руський пролетаріат, випала велика місія звільнення від рабства й експлуатації трудящих всього світу» [18]. Саме в цей час у розпалі була польсько-радянська війна, метою якої з радянського боку було захопити Польщу й поширити соціалістичну революцію далі на Захід. Відповідно, щоб «гідно виконати цю місію» необхідно було нагодувати величезну армію, а український селянин, будучи «дрібним власником», не переймався цими грандіозними планами й не хотів задарма віддавати на потреби армії вирощене тяжкою працею збіжжя.

Щоб змусити селянина, в першу чергу заможного, віддати левову частку вирощеного врожаю та інших видів продовольства потрібно було зміцнити всю владну вертикаль. Відповідно 9 липня РВР Південно-Західного фронту за підписом його командувача О. Єгоров та члена Реввоєнради Х. Раковського видав наказ про оновлення складу Одеського губревкому. Згідно цього наказу його очолив О. Шумський, членами стали Бляхін, Фіалковський, Патрикеев та Реденс. Але вже наступного дня було внесено зміни до цього наказу, у зв'язку з тим, що Реденс пішов у відпустку, а тому замість нього до ревкому було включено В. Яковлева. Патрикеев на той час очолював губернський продовольчий комітет (Опродкомгуб).

Новий губревком розпочав свою діяльність ввечері 10 липня та одним зі своїх перших рішень видав наказ про призупинення діяльності з 11 липня на весь час його існування Ради

робітничих, селянських і червоноармійських депутатів та губвиконкому. Відбулися зміни і у партійних органах, замість губкому було утворено Одеське бюро КП(б)У (губбюро), яке очолив С. Сирцов, секретарем став С. Інгулов [19].

Крім армії, необхідно було забезпечити продуктами харчування ще й жителів міст. Ще попередній склад Одеського ревкому 5 липня провів нараду з продовольчого питання, на якому було заявлено, що видача хлібної пайки робітникам почнеться не пізніше 15 липня. Було розроблено план громадського харчування, який був розрахований на 9 місяців, до 1 квітня 1921 р., згідно якого кожного робітника мало бути прикріплено до конкретної їдальні, де він повинен був не тільки обідати, а й снідати та вечеряти [20]. Питання, яким чином мали харчуватися інші категорії населення, залишилося поза увагою учасників наради.

Наскільки складною була продовольча проблема засвідчила телеграма, яка була розіслана за підписом голови Раднаркому України Х. Раковського, у якій мова йшла про те, що на початку липня хлібні запаси по всій Україні склали 2 млн пудів збіжжя, тоді як мінімальна потреба для робітників та Червоної армії складала мінімум 5 млн пудів. У телеграмі ставилось завдання до кінця серпня заготувати 30 млн пудів збіжжя, у іншому випадку настане тяжка продовольча криза [21].

На початку липня до Одеси прибув О. Шумський, на той час член ЦК КП(б)У, член президії ВЦВК, в минулому один з лідерів боротьбистів, який мету свого приїзду пояснив тим, що в Україні відбувається перегрупування партійних сил й тому працівники з Одеси переводяться до інших міст, а замість них прибувають нові кадри. Одеса тим більше потребувала оновлення, бо слабо сприймала імпульси з центру через свою віддаленість, й тому, як вже заявив новий голова Опродкомгуба й майбутній член ревкому Патрикеев, Одеса стала центром спекуляції, тут був особливо роздутий управлінський апарат тощо.

На відміну від ситуації, яка була змальована у телеграмі Х. Раковського, О. Шумський заявив, що мобілізація у більшості українських губерній «пройшла з великим успіхом, хлібна розкладка виконується акуратно, розісланих Петлюрою отаманів самі селяни виловлюють і передають радянській владі». Також О. Шумський заявив,

що «Радянська влада йде вглиб села, а факт злиття з боротьбистами й посилення комуністичної партії українськими елементами вибив ґрунт з-під ніг петлюрівській агітації про «чужинців», «москалів», «окупацію» тощо [22].

Справді газета «Вісти/Известия» чи не кожного дня друкувала зведення щодо ходу заготівлі продовольства. Так, скажімо, 15 липня було повідомлено, що за перші 10 днів липня було заготовлено у два рази більше збіжжя, ніж за весь червень. Зокрема, у Одеській губернії було заготовлено 400 тис. пудів збіжжя, 3 тис. голів великої рогатої худоби (ВРХ), по 2 тис. голів свиней та овець. Скоріше за все заготівля йшла не такими райдужними темпами, як це подавав О. Шумський, тому що видачу хлібної пайки було перенесено на 17 липня і вона мала становити для робітників фізичної праці 1 фунт, для радянських службовців $\frac{3}{4}$ фунти та півфунта членам їх сімей. Про складність хлібозаготівлі може свідчити й заява голови губбюро С. Сирцова про те, що «без посиленого підвищення темпів заготівлі збіжжя невідворотно відбудуться ускладнення на ґрунті продовольчої кризи, що позначиться на боєздатності армії» [23].

Яким чином забезпечувалася заготівля збіжжя свідчить звіт голови Реввоентрибуналу (РВТ) Н. Тимофеева, який повернувся з Березівського району, де на чолі виїзної сесії РВТ разом з воєнно-продовольчою комісією займався у цьому районі виявленням дезертирів та відправленням їх на фронт, роззброєнням селян навколишніх сіл та проведенням хлібної розкладки, яка після цього стала «успішною». У ході цих заходів РВТ було «виявлено та ліквідовано білогвардійсько-петлюрівську контрреволюційну організацію у с. Курисово-Покровське, яка нараховувала 50 осіб, проводила саме в цей у селі з'їзд і вже готувалась до активних дій». Активні дії полягали у підготовці повстання з метою повалення радянської влади та розробці планів наступу на тили Червоної армії. У цій справі РВТ виніс розстрільний вирок Г. Шеку, І. Ващенко, Ф. Лисенку. Наталю Ващенко та ще одну особу було позбавлено волі до часу завершення громадянської війни. Також рішенням РВТ було розстріляно Н. Колеснюка за заклики до селян навколишніх сіл виступати проти Червоної армії. Загалом цю місію до Березівського району Н. Тимофеев оцінив як успішну, тому що було «роззброєно

навколишні села, дезертирство припинено, проведено розкладку». Єдине, що затьмарювало цю картину було те, що доводилося «вести боротьбу з куркульським елементом» [24].

Боротьба з куркульським елементом у цей час для більшовицької влади вийшла на перший план, свідченням чого, зокрема, стали дві передові статті у газеті «Вісти/Известия» (заголовок друкувався двома мовами) члена губвиконкому від Балтського повіту Я. Нечиталюка. У першій з них автор метафорично писав, що «село ще й досі являє собою у більшості випадків отруйне болото куркульської атмосфери, у якій безпорадно вовтузиться комашня сільської бідноти». У той час як робітники фабрик і заводів стали вже опорою радянської влади, соціальна боротьба ще не проникла вглиб села, тому для «пишного розквіту пролетарської революції», на переконання Я. Нечиталюка, сільській бідноті необхідно було розпочати класову боротьбу і запеклу війну з куркулями, здійснити докорінне розшарування села [25].

Друга його стаття носила вже відверто війовничий характер. У ній було змальовано тернистий шлях пролетаріату, ознакою якого стала «смерть буржуазії через море крові та жакливі жертви». Врешті решт кривава боротьба пролетаріату увінчалася цілковитою перемогою, «він взяв владу до своїх рук, створив непереможну Червону армію, яка повела боротьбу з буржуазією всього світу і вже починає перемагати її на всіх фронтах». В той же час громадянська війна на селі зупинилася після того як селяни розграбували поміщицькі економії та повбивали панів, хоча було багато й таких, які потім жалкували про свої вчинки. Такий стан речей, на переконання Я. Нечиталюка, необхідно було радикально змінити, розпочавши криваву війну з куркулями під гаслом «Смерть куркулям!», яке повинно замайоріти на «смертельних барикадах» по всіх селах. До такого розвитку подій на селі мала спонукати продрозкладка та новий розподіл землі, згідно якого у куркулів мали бути відібрані лишки землі та інвентаря.

В той час як Я. Нечиталюк писав про те, що громадянська війна на селі тільки починає розгортатися і то завдяки присутності там свідомих робітників, які допомагають їм роздмухувати вогонь ненависті до куркульства, про те, селяни тільки починають розуміти свої інтереси й по троху починають об'єднуватись у КНС, завідувач

відділу управління Одеського ревкому Бляхін на його засіданні 3 серпня доповідав, що вже в понад половині населених пунктів губернії створено КНС і що вже незабаром робота з організації цих комітетів буде завершена. Також він доповів, що майже всюди виконками замінено на ревкоми і висловив переконання, що на той час, коли буде вирішено знову перейти до управління виконками, робота з розшарування села буде завершена і до майбутніх виконкомів увійдуть виключно пролетарські елементи села. Наступний аспект доповіді Бляхіна стосувався питання концентраційних таборів, які мали бути створені у повітах за зразком одеського концтабору, облаштування якого на той час завершила ОГНК. Цей виступ Бляхіна засвідчив той факт, що більшовицька влада вирішила за будь яку ціну підпорядкувати собі українське село, а новостворені концтабори мали прийняти тих, хто чинив опір цим намірам, але в таких формах, що не передбачали смертного вироку.

Про те, що «пролетаріат має завоювати село назавжди» мова йшла ще в одній редакційній статті газети «Вісти/Известия», яка побачила світ вже тоді, коли губревкомта губбюро у перших числах серпня прийняли спільну постанову про оголошення «походу на куркуля», який мав тривати протягом двох тижнів. Для цього походу було планувалось мобілізувати 200-300 комуністів, 30% членів профспілок (не менше 5 тис. робітників) та від 20 до 60% радянських службовців. Під час походу мав розгорнути бурхливу діяльність літературний штаб, агітатори якого мали їздити селами та роздавати селянам листівки та плакати, які вже були випущені великим накладом. Для координації роботи було створено спеціальну комісію, яку очолив С. Сирцов.

Перед учасниками цього заходу було поставлено завдання «розкати село і двинуті його на куркуля», який після цього мав бути «ліквідований так само швидко, як іде ліквідація паразитичного елемента у місті». Планом передбачалось руками сільської бідноти, згуртованої у КНС, позбавити куркулів надлишків землі, збіжжя та інвентаря, передавши все це до КНС для розподілу між бідняками. Підсумком цієї акції мало бути «приведення куркулів до «християнського» виду», як це було «вже зроблено з одеською буржуазією».

Звичайно, всі ці сили кинуті «на куркульський фронт» мали виконати надзвичайно важливе для

влади завдання, яке полягало в тому, щоб «зняти перепони, які заважали налагодити постачання міст продовольством». Вже на початку серпня губревком прийняв рішення змінити процедуру видачі пайкового хлібу, запровадивши карткову систему. Щоб забезпечити місто продуктами харчування потрібно було «роздавити куркульське царство», ліквідувати «куркульське володарювання» у волосних і сільських радах і таким чином «завершити пролетарську революцію на селі, утвердити радянську владу на місцях» [26].

Той факт, що утвердження радянської влади на селі супроводжувався ліквідацією рад ідеологів «походу на куркуля» не турбував. Для вирішення теоретичних тонкощів залучалися каральні органи, війська ВОХР тощо, після чого потреба у дискусії відпадала сама собою. Тим більше, коли йде «класова війна», то основним аргументом стає зброя та терор.

На тому ж засіданні губревкому для підсилення повітової влади було вирішено створити спеціальні «трійки» у складі голови повітревкому, повітвоєнкому і повітпродкому для керівництва антикуркульською кампанією. Крім цього, до кожного повіту було вирішено направити члена губбюро, якому доручався верховний контроль, нагляд і керівництво всією роботою. У кожному загоні, який мав забезпечувати продрозкладку, обов'язково мало бути комуністичне ядро з не менш, ніж трьох комуністів. Для координації й посилення дій з військами на час проведення цієї кампанії до губревкому з дорадчим голосом було введено представника губвоєнкому Богданова. Весь цей комплекс заходів мали підсилити виїзні сесії Реввоєнтрибуналу, голову якого губревком зобов'язав організувати такі сесії у кожному повіті, які мали «судити на місцях куркулів за приховування зброї» [27].

Шостого серпня у будинку рад відбулась конференція правління профспілок та фабрично-заводських комітетів (ФЗК), на яку з'явилося 175 членів ФЗК та понад 200 членів правління одеських профспілок. Головною подією конференції став виступ члена губревкому та голови опродкомгуба Патрикеева, який повідомив зібрання про те, що за ініціативи губпрофради губревком вирішив мобілізувати 5 тис. робітників, які будуть «направлені на заготівлю». Далі доповідач наголосив, що завданням продовольчих агентів буде не тільки «вибивання» збіжжя, а в

умовах української дійсності вони повинні будуть «здійснити в українському селі жовтневий переворот». Адже тут ще «слабкі спалахи класової боротьби, тут ще занадто сильна влада куркуля, організація КНС запізнюється і вони ще дуже слабкі». Отже, вирішення продовольчого питання Патрикеев пов'язав з питанням про розшарування села, про боротьбу з куркульством.

Про можливу реакцію власне «куркулів» у доповіді не згадувалось, але з іншої частини доповіді, у якій мова йшла про матеріальне забезпечення мобілізованих, можна зрозуміти, що добровольців було небагато. Про те, що план мобілізації не було виконано опосередковано підтвердила праця радянських істориків, у якій вони, оминаючи дані про план мобілізації, повідомляли, що до продзагонів було залучено 3 тис. робітників, 200 з яких були комуністами [28]. На труднощі з мобілізацією вказували й заходи щодо матеріального заохочення робітників. Отже, влада обіцяла сім'ям мобілізованих робітників виплачувати середню зарплату із розрахунку не тільки жалування, а й преміальних, та різного роду додаткових заробітків. Крім фронтової червоноармійської пайки робітники мали отримувати 50 рублів добових, кожний з них отримував право на 1 пуд борошна в місяць, а у зв'язку з тим, що робота на селі була розрахована на півтори місяці, то кожний мобілізований мав отримати півтори пуди борошна, з них півпуда передбачалось видати до відправки, а пуд після повернення додому. При цьому особливо наголошувалось на тому, що сім'я мобілізованого повинна бути більш краще забезпечена в продовольчому плані, ніж сім'я робітника, який залишився на місці. Щоб заохотити «бідних селян» та використати розкладку для забезпечення розшарування села передбачалось 25% зібраного збіжжя залишати на місці для бідняків.

Врешті решт в ході кампанії походу на куркуля передбачалось вибити з-під ніг останній аргумент «куркульської агітації», який стосувався політики «твердих цін». Примушуючи селян віддавати хліб за твердими цінами і не маючи можливості надати їм в достатній кількості за тими ж цінами продукти фабрично-заводської промисловості, більшовицька влада, відповідно до своїх теоретичних і програмних установок вжила заходів щодо «знищення приватної торгівлі». Причому наголошувалось, що

це зроблено було із запізненням, а збереження в українських містах до цього часу приватної торгівлі було вимушеною необхідністю. Перед оголошенням походу на куркуля у місті було закрито майже всі магазини, а перед цим звідти було вивезено товари до складів.

Під час дебатів на конференції її учасники більшовики підтримували всі починання Губревкому, який в свою чергу начебто відгукнувся на ініціативу керівництва профспілок. Єдине, що вони хотіли додати, щоб мобілізували не тільки «металістів», «водників» тощо, «як минулого разу», а робітників всіх спеціальностей. Крім більшовиків у роботі конференції взяли участь представники й інших партій, зокрема меншовик Астров заявив, що у 1919 р. радянська влада не проникла на село, тому що тоді місто розпочало війну з селом, та висловив занепокоєння, щоб ці заходи не стали причиною кровопролиття й порушення того миру, який є нині між містом і селом. На це йому у відповідь голова губбюро С. Сирцов відповів, що Астрова та йому подібних треба мобілізувати і тоді не буде кровопролиття. При цьому С. Сирцов з особливим акцентом наголосив, що він завжди уважно слухає виступи «наших ворогів». Вже наступного року сам С. Сирцов, перейшовши на троцькістські позиції у питанні про профспілки, потрапив у немилість до ленінського крила партії, що стало причиною відсторонення його та всієї губернської верхівки від влади [29].

Та найважливішою у виступі С. Сирцова була його друга частина, де він повідомив, що Україна, відповідно до вказівок центральної влади, мала сформувати революційний фонд у розмірі 60 млн пудів. Цей фонд мав призначення допомогти іншим країнам у той момент, коли вони виступлять проти своєї буржуазії і будуть терпіти продовольчі труднощі. Як приклад, він навів бесіду з представниками італійського пролетаріату, які прибули до Одеси на транспортах, які привезли військовополонених. Ці представники заявили, що італійський пролетаріат вже давно б виступив, але вони бояться, що Антанта поки що ще дуже сильна, почне їх блокувати, а допомоги чекати їм немає звідки. Звичайно, С. Сирцов на це відповів, що «руський пролетаріат» не може не надати підтримки «своїм західноєвропейським братам» і вже починає її надавати, завантаживши авансом італійському пролетаріату на транспорти 200 тис.

пудів збіжжя. Те, що італійці дотримують свого слова мала підтвердити газетна публікація про запеклі бої на вулицях Риму між соціалістами та їх противниками [30].

Справді, 9 червня 1920 р. в Італії було відправлено у відставку уряд Нітті, який допустив зростання ціни на хліб та як наслідок хвилю робітничих страйків. Збройний виступ організували військові у місті Анконі, які відмовлялися виконувати рішення нового уряду Джолітті щодо завоювання Албанії. Одеські ж газети писали, що збройні сутички відбуваються у Римі на вулиці Анконі, свідомо чи несвідомо вводячи в оману своїх читачів [31]. Але цей приклад ще раз засвідчив той факт, що комуністична влада видавала бажане за дійсне у своїх сподіваннях на розгортання пролетарської революції у світових масштабах від самого початку свого панування.

Що стосується власне конференції то її робота завершилась прийняттям резолюції, перший пункт якої пропонував вважати ухилення від мобілізації тяжким порушенням професійної робітничої дисципліни, а інші пункти стосувалися матеріального заохочення мобілізованих. Цю резолюцію підтримали 330 осіб, 10 голосували проти, 35 – утримались. Такі результати голосування вказують на те, що на той час ще існувала хоч і не чисельна опозиція до більшовицької влади.

Врешті решт 19 серпня було відправлено перший продзагін до Северинівської волості, яка найгірше виконала розкладку за 1919 р. Наступного дня вирушили ще декілька десятків загонів, які в середньому склалися з 25 осіб, з яких 15 осіб були «більш стійкими із делегованих профспілками». До цих загонів було призначено 40 комісарів та 56 їх замісників. Тим, хто не з'явився на мобілізацію губревком своїм наказом погрожував судом Ревтрибуналу [32].

Та найбільші погрози пролунали на адресу селян у відозві за підписом голови Одеського повітового ревкому Синякова і голови повіт-продкому Смурського. Нагадавши селянам, що радянська влада остаточно віддала їм землю і зняряддя сільськогосподарського виробництва, що вона єдина дала селянину можливість вільної праці на вільній землі, автори відозви дали зрозуміти селянам, що це покладає на них «зобов'язання і повинності надзвичайної державної ваги». Іншими словами продрозкладку за 1919 р.

необхідно виконати й готуватися до виконання продрозкладки за 1920 р. У зв'язку з тим, що селянство «розкладку виконує дуже повільно», тому «робітничо-селянська влада надалі буде говорити з ворогами іншою мовою, вона не збирається і не буде зупинятися на півдорозі і буде своїх ворогів знищувати безжалюбно». Каральні заходи для тих, хто не бажав виконувати розкладку передбачали конфіскацію майна і ув'язнення до концентраційного табору до 15 років. Тих, хто буде чинити спротив, «будуть розстрілювати самим безжалюбним чином». Під цією категорією малися на увазі куркулі, які мали нести весь тягар розкладки, незможні селяни від неї звільнялися. Але всі разом вони позбавлялися отримувати товари промислового виробництва, у зв'язку з тим, що до завершення повного виконання розкладки всі сільські кооперативи було опечатано [33].

Такі суворі заходи комуністичної влади спровокували нову хвилю антибільшовицького селянського повстанського руху. Вже у липні у німецьких колоніях Петросталь, Фесторівка, Єреміївка вибухнуло нове повстання, яке підтримали селяни Біляївської, Троїцької та Роксоланівської волості. Кількість повстанців досягала 2 тис. осіб, на озброєнні вони чимало гвинтівок, кулеметів та навіть були гармати. Керівництво повстанськими загонами здійснювали офіцери ще царської армії Еберле та Концевич. Повстанці захопили Біляївку, на ст. Мардарівка зупинили просування карального загону, але більшість німецьких колоній повстання не підтримали, тому на кінець липня повстання було придушене. Газетний звіт повідомляв, що повстанські загопи були оточені у придністровських плавнях, їм

було запропоновано видати ватажків живими або мертвими. Вони виконали цю вимогу, вбивши 16-х своїх керівників, в т. ч. Еберле та Концевича, після чого більшість порозбігалася, а хто не встиг, того було заарештовано. Звичайно, ця інформація не є об'єктивною, її слід розглядати як приклад більшовицької пропаганди, як метод залякування, як пересторога від нових повстань, які не мали шансів на успіх [34].

Починаючи з вересня і до кінця 1920 р. у газеті «Вісти/Известия» значно збільшилась кількість публікацій зі звітами діяльності ОГНК, які переважно містили списки розстріляних осіб та осіб ув'язнених до Одеського концентраційного табору примусових робіт, серед яких значний відсоток складали учасники різного роду антибільшовицьких виступів, в тому числі в повітах Одеської губернії. Ці газетні публікації стали свого роду літописом кривавого терору, який розв'язала комуністична влада під час проведення кампанії «походу на куркуля». Матеріали періодичних видань та архівні справи складають ту джерельну базу, яка дозволить продовжити дослідження аграрної та селянської політики більшовицької влади, яка стала основною причиною потужного повстанського селянського руху в Україні загалом та в Одеській губернії зокрема у 1920-1921 роках.

Таким чином, проголосивши курс на ліквідацію куркульства, позбавивши при цьому селянина вільно розпоряджатися результатами своєї праці, розпаливши вогнище класової боротьби на селі, цим самим більшовицька влада спровокувала антибільшовицькі повстання, для придушення яких вона застосовувала жорстокі методи червоного терору.

Джерела та література

1. *Архієрейський Д., Ченцов В.* Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. / Д. Архієрейський, В. Ченцов // 3 архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1-2. – С. 87.
2. *Горбуров Є. Г., Котляр Ю. В., Шитюк М. М.* Повстансько-партизанський рух на Півдні України в 1917-1944 рр. / Є. Г. Горбуров, Ю. В. Котляр, М. М. Шитюк. – Херсон: ОЛДІ-плюс, 2003. – С. 61.
3. *Архієрейський Дмитро, Ченцов Віктор.* Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. / Д. Архієрейський, В. Ченцов // 3 архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1-2. – С. 87.
4. Из истории Одесской партийной организации. – Одесса: Маяк, 1964. – С. 242.

5. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 1. 1918-1922 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С. 225.
6. *Карр Эдвард.* История Советской России. Кн. 1. / Эдвард Карр. – М.: Прогресс, 1990. – С. 522.
7. *Кульчицкий С.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С. Кульчицкий. – К.: Основи, 1996. – С. 111-112, 113.
8. Там само. – С. 78.
9. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 1.

1918-1922 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С. 259.

10. Там само. – С. 261.

11. *Архієрейський Д., Ченцов В.* Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. / Д. Архієрейський, В. Ченцов // 3 архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ. – 1999. – № 1-2. – С. 89.

12. Вісти Одеського Губерніального Виконавчого Комітету Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих та Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 13 червня.

13. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. р. 2106, оп. 1, спр. 9, арк. 175.

14. Там само, арк. 182-183.

15. Там само, арк. 185.

16. Там само, арк. 194.

17. Там само, ф. р. 73, оп. 1, спр. 56, арк. 137.

18. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету, Губерніального Виконавчого Комітету Ради Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 3 липня.

19. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 14 липня.

20. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету, Губерніального Виконавчого Комітету

Ради Робітничих, Селянських і Червоноармійських Депутатів і Одеської Ради Робітничих і Червоноармійських Депутатів. – 1920. – 6 липня.

21. Там само, 9 липня.

22. Там само, 10 липня.

23. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 16 липня.

24. Там само, 30 липня.

25. Там само, 28 липня.

26. Там само, 4 серпня.

27. Там само, 5 серпня.

28. Из истории Одесской партийной организации. – Одесса: Маяк, 1964. – С. 242.

29. Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – С. 321.

30. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 7 серпня.

31. Ruggero Giacomini, La rivoltadeibersaglieri e le giornaterosse. I moti di Anconadell'estate 1920 e l'indipendenzadell'Albania, Ancona, Assemblealegislativadelle Marche/ Centro culturale "La Cittàfutura", 2010, 378 p.

32. Вісти Одеського Губерніального Революційного Комітету. – 1920. – 18 серпня.

33. Там само, 21 серпня.

34. Там само, 31 липня.

References:

1. Arhiereisky Dmytro, Chentsov Viktor (1999). *Vlada i selianstvo v Ukraini u 20-ti roky – Power and Peasantry in Ukraine in 1920 s.* // From the archives of All-Ukrainian Extraordinary Commission-State Political Administration-NKVD-KGB. – № 1-2. – P. 87.

2. Horburov Y. H., Kotliar Y. V., Shytiuk M. M. (2003). *Povstansko-partyzanskyruhnaPivdniUkrajiny u 1917-1941 – Insurgent and Partisan movement in Ukraine's South.* Y. H. Horburov, Y. V. Kotliar, M. M. Shytiuk. – Kherson: OLDI – plus, 2003. – P. 61.

3. Arhiereisky Dmytro, Chentsov Viktor (1999). *Vlada i selianstvo v Ukraini u 20-ti roky – Power and Peasantry in Ukraine in 1920 s.* // From the archives of All-Ukrainian Extraordinary Commission-State Political Administration-NKVD-KGB. – № 1-2. – P. 87.

4. *IzistorijiOdeskoypartiynoyorganizatsii (1964) – From the History of Odessa Party Organisation.* – Odessa: Mayak, 1964. – P. 242.

5. *Sovetskaya derevnia glazami VCHK-OGPU-NKVD. 1918-1939 Dokumenty i materialy v 4 tomah – Soviet Village from the point of view of VCHK-OGPU-NKVD. Documents and materials in 4 volumes / V. 1. 1918-1922 /*

Ed. by A. Berlovich, V. Danilov. – М.: 'Rossiyskaya politicheskaya entsyklopedia' (ROSSPEN), 2000. – P. 225.

6. Carr E. *Istorija Sovetskoy Rossii. Kn. 1 – Carr E. A history of Soviet Russia. Volume one / Edward Carr.* – М.: Progress, 1990. – P. 522.

7. Kul'chyc'kyj Stanislav. (1996) *Komunizm v Ukraini: pershedejatyrichchja (1919-1928) – Communism in Ukraine: first decade (1919-1928).* К., Osnovy, 1996. – p. 111-112, 113 (inUkrainian).

8. Ibid. – P. 78.

9. *Sovetskaya derevnia glazami VCHK-OGPU-NKVD. 1918-1939 Dokumenty i materialy v 4 tomah – Soviet Village from the point of view of VCHK-OGPU-NKVD. Documents and materials in 4 volumes / V. 1. 1918-1922 / Ed. by A. Berlovich, V. Danilov. – М.: 'Rossiyskaya politicheskaya entsyklopedia' (ROSSPEN), 2000. – P. 259.*

10. Ibid. – P. 261.

11. Arhiereisky Dmytro, Chentsov Viktor (1999). *Vlada i selianstvo v Ukraini u 20-ti roky – Power and Peasantry in Ukraine in 1920s.* // From the archives of

12. Visty Odeskoho Hubernalnoho Vykonavchoho Komitetu Rady Robitnychyh, Selianskyh ta Chervonoarmiyskyh Deputativ i Odeskoyi Rady Robitnychyh ta Chervonoarmiyskyh Deputativ. (1920). – 13 June. – *The Herald of the Odessa Hubern Executive Committee of the Council of the Workers', Peasents' and Red Army Deputies and Odessa Council of the Workers' and Red Army Deputies*.

13. Derzhavniy Arhiv Odeskoyi oblasti (dali – DAOO) – *State Archive of the Odessa Oblast* (furtheron – DAOO), f. r. 2106, Catalogue 1, Case 9, Sheet 175.

14. Ibid, Sheet 182-183.

15. Ibid, Sheet 185.

16. Ibid, Sheet 194.

17. Ibid, f. r. 73, Catalogue 1, Case 56, Sheet 137.

18. Visty Odeskoho Hubernalnoho Vykonavchoho Komitetu Rady Robitnychyh, Selianskyh ta Chervonoarmiyskyh Deputativ i Odeskoyi Rady Robitnychyh ta Chervonoarmiyskyh Deputativ. (1920). – 3 July – *The Herald of the Odessa Hubern Executive Committee of the Council of the Workers', Peasents' and Red Army Deputies and Odessa Council of the Workers' and Red Army Deputies*.

19. Visty Odeskoho Hubernalnoho Vykonavchoho Komitetu – *The Herald of the Odessa Hubern Executive Committee*. – 1920. – 14 July.

20. Visty Odeskoho Hubernalnoho Vykonavchoho Komitetu Rady Robitnychyh, Selianskyh ta Chervonoarmiyskyh Deputativ i Odeskoyi Rady Robitnychyh ta Chervonoarmiyskyh Deputativ. (1920). – 6 July – *The Herald of the Odessa Hubern Executive Committee of*

the Council of the Workers', Peasents' and Red Army Deputies and Odessa Council of the Workers' and Red Army Deputies.

21. Ibid, 9 July.

22. Ibid, 10 July.

23. Visty Odeskoho Hubernalnoho Vykonavchoho Komitetu – *The Herald of the Odessa Hubern Executive Committee*. – 1920. – 16 July.

24. Ibid, 30 July.

25. Ibid, 28 July.

26. Ibid, 4 August.

27. Ibid, 5 August.

28. Iz istorii Odeskoy partiynoy organizatsiyi – *From the History of the Odessa Party Organisation*. – Odessa: Mayak, 1964. – p. 242.

29. Istoriya Odesy – *History of Odessa/Group of authors*. Ed. By. V. N. Stanko. – Odessa: Druk, 2002. – P. 321.

30. Visty Odeskoho Hubernalnoho Vykonavchoho Komitetu – *The Herald of the Odessa Hubern Executive Committee*. – 1920. – 7 August.

31. Ruggero Giacomini, La rivoltadeibersaglieri e le giornaterosse. I moti di Anconadell'estate 1920 e l'indipendenzadell'Albania, Ancona, Assemblealegislativadelle Marche/ Centro culturale "La Cittàfutura", 2010, 378 p.

32. Visty Odeskoho Hubernalnoho Vykonavchoho Komitetu – *The Herald of the Odessa Hubern Executive Committee*. – 1920. – 18 August.

33. Ibid, 21 August.

34. Ibid, 31 July.